

הרב ברוך אבערלאנדער

אב"ד ורב דק"ק חברה ש"ס – ליובאוויטש
בודאפעסט, הונגריה

כשרות הניאולוגים והרפורמים לבא בקהל*

לשוב אין מחמירין עליו, שקשה לפרוש מן הכותים, וחיישינן שלא יחזור לסורו" [ראה עוד רמ"א לחו"מ סי' לד סכ"ב, ושם בסמ"ע סקנ"ד, ש"ך סקכ"א, 'פתחי תשובה' סקל"ב ושאר נו"כ השו"ע].

ומקור דברי הרמ"א הוא ב'תרומת הדשן' (סי' קצח), ואעתיק את כל לשונו כי כמה הילכתא גברותא יש ללמוד ממנו, ובפרט בימינו אלו:

שאלה: מומר שיצא מן הכלל וחזר לדת האמת, צריך להתכפר בסיגופים גדולים כפי מה שעבר על כל מצות שבתורה או לא צריך כולי האי.

תשובה: יראה דאין להוסיף ולהרבות עליו יותר מדי מפני שסורו רע יותר מבעל שאר עבירות. לפי שהורגל בין הנכרים בכל שרירות לבו ואיכא למיחש פן יבעט בתשובתו. וכן מצאתי בספר המצות הקצר באורך שנקרא סמ"ק מצוריך [ח"ב, ירושלים תשל"ז, מצוה קנו, עמ' מט] שאין להכביד עליו סיגופים כפי מה שהיה ראוי מטעם אחר, לפי שאין לך סיגופים גדולים ורעים מאשר סוכל בכל יום שמסתלק מכל הטובות וההנאות שהנכרים שרוים בהן, והוא היה ג"כ כבר שרוי בהן עמם, ומקבל עליו תמיד פחדים ובהלות ורשעות וצרות שהאומות מצירים לישראל, וקודם ששב לא היה לו דאגה בכל זאת, ונמצא תשובתו גורמת לו כל סיגופים הללו. ולא דמי לשב מן העריות או רציחות דברשעו נמי היה בכל צרות הללו ותשובתו לא גורמת לו צרות הללו וקל להביין, הנראה לע"ד כתבתי.

זכה דורינו אשר הרבה תינוקות שנשבו שהיו רחוקים מהתורה וממסורת ישראל חוזרים להיות שומרי תורה ומצות. תופעה זו קיימת גם במדינתנו בארץ הגר, אשר אף שלדאבוננו נתרחקו אלפים ורבבות מבני ישראל משמירת התומ"צ (ואפילו מלכנות את עצמם בשם יהודי) אחרי מלחמת העולם השנייה ותחת ממשלת הקומוניסטים ימ"ש, הרי בניהם ובני בניהם חוזרים להסתופף בצל כנפי השכינה, לומדים תורה ומקיימים מצות. הרבה מהצעירים הללו אף נסעו ללמוד בישיבות באה"ק ובארה"ב ועלו מעלה מעלה על במתי התורה והיראה. אמנם כשמגיעים לעונת השידוכים והנישואין ורוצים לבנות בית בישראל, ישנם כאלו שמקשים עליהם את הדרך, באמנם שמשפחות קהלות הניאולוגים נאסרו עלינו על ידי הגאונים הגדולים מגדולי תלמידי הגאון ה'חתם סופר' זצ"ל מלבוא בקהל אפילו אחרי שקיבלו עליהם עול התורה והמצוה. ועל כן אמרתי לעיין בזה האם אכן נגזרה גזירה זו שאין צעירי הצאן יכולים לעמוד בה.

פסק ה'תרומת הדשן' והרמ"א: אין להתמיר על אלו ששבים

אקדים בזה פסק הרמ"א בשו"ע (יו"ד סי' קנח ס"ב, לקמן ע"פ המהדורה הראשונה שנדפס בקראקא של"ח-ש"מ, כי בדפוסים שלפנינו שינו מחמת הצנזורה): "מומרים בזמן הזה שממרים עצמם ומטמאים בין הגוים לעבוד ע"ז כמותם, הרי הם כמו מומרים להכעיס ומורדין ולא מעלין. ומ"מ אם בא

* לע"נ אאמו"ר הרה"ח מרדכי אהרן חיים בן הרה"ח אליעזר אבערלאנדער הכ"מ. ולזכות יכלח"ט בני הת' מנחם מענדל בן בת-שבע ראכיל לרפואה שלימה בקרוב.
1 ועד"ז מציינו גם אצל כ"ק אדמו"ר מסאטמאר זצ"ל בשו"ת 'דברי יואל' (יו"ד סי' לו) אודות מי ששימש 'בשורב'

עמהם, ב' אם עכ"פ צריכים גרות.

והנה כבר נגעתי בשאלה זו בספרי (ח"א סי' קל"ז), ומוכרח להודות, שאף שצדדתי שם איזה היתר, בנוגע לספק הא', אבל כעת ראיתי שאין זה היתר ברור, דהנה הכתות הנ"ל, למיניהם, בודאי לא עדיפי מקראים, צדוקים ובייתו[ס]ים, וכמ"ש בתשו' חת"ס (בליקוטים סי' פ"ט), וביותר ביאור בתשו' מהר"ם שיק (חאו"ח סי' ש"ה), דכתב דכ"ש עוד בהללו שיצאו מכלל הדת, וקבצו ואספו להם כת בפ"ע, ובגובה לבם דברו ג"כ בעניני חליצה וגיטין, לשנות ולהמיר טוב ברע, ופסק שם הלכה למעשה, דזרעם ספק פסולים, ואין לנו להתערב עמהם, אפילו אם יחזרו ויקבלו את דת האמת עיי"ש.

וטעמו ונימוקו נראה, דהנה בקראים כבר נפסק הלכה למעשה (ברמ"א א[ה]ע סי' ד' סעי' ל"ז), דאסור להתחתן עמהם, ולא רק משום איסור גזירה ומגדר מילתא, אלא משום עיקרא דדינא, חשש ממזרות, וכמ"ש הרמ"א שם, וגדולי הפוסקים אשר דברי הרמ"א נובע מהם, והיינו, שאף שבודאי יש להם דין מומרים לכל התורה, אבל גם מומר שקידש קידושו קידושין, וכמו שנפסק להלכה (בא[ה]ע סי' מ"ד ס"ט), ויש לחשוש, דלמא הי' לפעמים עדים כשרים בשעת קידושין, וגיטין שלהם ל"ה גירושין, שאין מגרשין כדת משה וישראל. ואם כן כל זה שייך גם בנידון דידן, וביותר שאנו יודעין מכמה עובדות, שעשו מעשה להיתר אשת איש ממש, היינו גם אותם, שהי' להם קידושין בקהל יראים...

בשלמא בדור הראשון או השני, שנתפרדו ויצאו מהכלל, או גם כעת, במשפחה

בנוסף לפסק ההלכה האמור דאין להחמיר באלו המומרים ששבים, עוד יש להקדים מש"כ בשו"ת רע"ק איגר (ח"א סי' קכג), ד"כמו דמקילין משום עיגונא, הכי נמי במקום דחק ועיגון לפוסלו מקהל, דאין לך עיגון גדול מזה".

ולאחרי הקדמה זו נבא לדון בגופו של ענין, האם נאסרו הניאולוגים והרפורמים מלבא בקהל.

דברינו לקמן יתחלקו לשני חלקים: חלק א – בו יתברר האם אכן גזרו איסור חיתון על הניאולוגים והרפורמים גם אחרי שחזרו וקיבלו עליהם עול תורה ומצות; חלק ב – בו יובאו דברי הפוסקים בנידון איסור חיתון עם בני ובנות המומרים לפני שקיבלו עליהם עול התורה, והאם מותר לסדר קידושין בין בני זוג כאלו.

'מנחת יצחק': "אין היתר ברור" להתחתן עם הרפורמים

בחלק השלישי של "הרצאה על בעיות הלכיות מעשיות בזמן הזה אשר הרציתי לפני אסיפת הרבנים" דן בשו"ת 'מנחת יצחק' (ח"ג סי' מ) אודות "חתון בריפורם", הוא כותב:

...אנשי בליעל מכת הריפורמים... מה הדין של הבנים ובנות שלהם, מאותן שכבר אבותיהם ואבות אבותיהם נתערבו ונטמעו בהם. ואין כונתי כעת לתקוע עצמי בדבר הלכה זו בהחלט, כי הענין כזה יש לדון בכובד ראש, בהתאסף ראשי עם, גדולי דורנו, ותשועה ברוב יועץ, ואנכי באתי בזה, רק לכאר את אשר עם לבבי, בדרך משא ומתן של הלכה, ומסתפק ושואל. א' אם מותר להתחתן

וש"ץ אצל השטאטוסקווא דפה עירנו יצ"ו... ואחר הארבע שנים הג"ל שלח אלי לאמר שמתחרט מאד על הרעה אשר עשה ומבקש לעזוב את מקומו... ומחמת גודל הרחמנות וגם כדי שלא לנעול דלת בפני השבים השבתי להם כי אחר שיעזבו את מקומם יוכל להיות שיבואו לאיזה שירות אצל הארטה', וכן עשה ועזב את מקומו ונשאר בלי משען ומשענה בעניות ודחקות גדול ר"ל... והנה לקבלו לש"ץ היה מוחלט בדעתי תיכף להתירו', ואפילו "לשו"ב שהוא ענין חמור מאד" מצא מקום להקל לאחרי "יותר משנה שלימה שאין לשער גודל הלחץ והדחק שהוא סובל". וזה ממש ע"ד דברי ה'תרומת הדשן' דלעיל.

ועל כן מצדד דאין היתר להתחתן עמהם. ומכללות דבריו נראה שהוא דן במקרה שאחד מקהל הרפורמים חזר בתשובה וקבל על עצמו עול תומ"צ, שהרי "כל זמן שלא חזר בתשובה... אסור לכתחילה להנשא להם" אף בלא חשש ממזרות.

אמנם ה'שאלת יעב"ץ' (ח"ב סי' קנב) כותב אודות הקראים "שבאמת גרועים הם בעיני יותר מצדוקים... אלא שתקנתם קלקלתם, כי בעיני הם נחשבים גוים גמורים... כי בנים זרים ילדו ובודאי אינם חוששין ג"כ לישא נשים נכריות, ולפחות לבעול גויות, ולהוליד מהן זרע מרעים, שולדה כמותה. וצריכין טבילה כגרים כשבאים לקבל דת אמת כהוגן...". ה'מנחת יצחק' מפלפל בדברי ה'שאלת יעב"ץ' על "שנטל מהם את יהודית לגמרי, בין לחומרא – דצריכין גרות, ובין לקולא – דאין בהם משום ממזרות", אבל לדעתו זהו הצד היחידי שמצא לדון להקל לגבי הרפורמים: "בנדון דידן, דנודע דהרבה מהם נשאו נשים נכריות, ואף שיש שקראו עליהם שם גרות, אבל נודע דהגרות לא נעשה כדת, ממילא גם המה עדיין יש להם דין גוים, וא"כ אף אם ימצא איזה צידוד בנד"ד, בנוגע לבוא לקהל, מ"מ בודאי בעי גרות".

אמנם מה שהביא משו"ת מבי"ט דרך "אם באים האבות (ורצונו לומר היינו אותם הראשונים, שיצאו לתרבות רעה, שעדיין אפשר לברר יחוסם) וחזורין בהם" אפשר לקבלם, משא"כ בולדותיהן אחריהן "שכבר נתרחקו מהשורש", לכאורה אין מדברי המבי"ט שום ראייה לדבריו, כי המבי"ט העתיק הדברים מתשובת רב עמרם (נדפס באריכות יתר ועם שינויים גם בשו"ת הגאונים 'שערי צדק' ח"ג שער ו סי' ז על שם רב נטרונאי) שמפורש בה שהמדובר הוא במנין

שנתחברו להם לא מכבר, דעדיין אפשר לברר יחוסם למעלה עד הגיע לחזקת כשרותם, י"ל דדמי למה שכתב בתשו' מבי"ט (שם [ח"א] סי' י"ט), דאם באים האבות (ורצונו לומר היינו אותם הראשונים, שיצאו לתרבות רעה, שעדיין אפשר לברר יחוסם) וחזורין בהם, ומקבלין עליהם עול מצוות כשאר כל ישראל, קבלו אותם שנולדו מטיפה כשירה ונולדו בכשרות, ובדקו בולדותיהן, ודקדקו בהם, שכל מי שיש לו מין פסול, הכריזו עליו והפרישוהו וכו' עיי"ש, אבל באותם שכבר נתרחקו מהשורש, צע"ג.

האם הרפורמים דומים לקראים ש"אסור להתחתן בהם, וכולם הם ספק ממזרים?"

כתב ה'בית יוסף' (אה"ע סוף סי' ד): "מצאתי כתוב שהשיב רבינו שמשון על הקראים שאסור להתחתן בהם, לפי שנשותיהם מקודשות להם בכסף או בביאה, ומגרשין נשותיהם שלא כדת ומשנין ממטבע שטבעו חכמים בגיטין ונישאות לאחרים כחיי הבעלים. נמצאו הבנים ממזרים מאשת איש עכ"ל".

דברים אלו הובאו להלכה בהגהת הרמ"א (שם סל"ז בסופו): "הקראים אסור להתחתן בהם, וכולם הם ספק ממזרים. ואין מקבלים אותם אם רוצים לחזור". דברי הרמ"א אלו הועתקו שם גם ב'לבוש' (סוף סל"ז) וב'ערוך השלחן' (סס"ב)².

לפי ה'מנחת יצחק' הרפורמים דומים לקראים, וכמו שהקראים מגרשין נשותיהם שלא כדת ועל כן כולם הם ספק ממזרים ואסור להתחתן בהם, כמו כן אצל הרפורמים יש לחוש "דלמא הי' לפעמים עדים כשרים בשעת קידושין" ונתגרשו שלא כדין, וגם הרי ידוע ש"עשו מעשה להיתר אשת איש ממש",

2 בבית יוסף ענין זה והמסתעף כתבתי בארוכה באור ישראל' גליון נד עמ' צג-קכב, גליון נה עמ' ע-צה. וראה שם גליון נח עמ' קיז-קלב.

המשפחות בחזקת כשרות ומותר לישא מהן לכתחילה".

ואכן גם לגבי איסור חיתון דספק ממזרות של הקראים נתקשו בו הפוסקים, ורבים חולקים על רבינו שמשון מטעם הנ"ל, ובמק"א³ ביארתי בארוכה דזו היתה גזירת חכמים מיוחדת על הכותים והצדוקים שפקעה מהם לגמרי חזקת הכשרות שלהם, "ועשו תקנה להבדיל את המספחת", והבאתי גם משו"ת 'היכל יצחק' (אה"ע סי' יג אות י), ד"כ היכא דגזור גזור", ועל כן אסור להתחתן עם הקראים מטעם ספק ממזרים, אבל היכא דלא גזור, וכבנידון הרפורמים שלא גזרו בהם חכמים, אין לאסרם מטעם גזירה ואין לומר עליהם שהם בכלל ספק ממזרות, וכל משפחה שקרא עליה ערער יש לבדוקם ובאם לא נמצא בהם פסול מותר להתחתן עמהם.

האם יצתה לפועל תקנת "איסור חיתון" של ה'חתם סופר' והמהר"ם שיק?

ע"פ כל הנ"ל נראה שה'מנחת יצחק' אכן דייק בלשונו, שלא בא לחדש מעצמו שהרפורמים דינם כקראים, אלא שהוא מסתמך בראש דבריו על ה'חתם סופר' והמהר"ם שיק שהם קבעו על המחדשים והניאולוגים בשעתם שהיה ראוי לדונם כקראים, ועל יסוד זה בא ה'מנחת יצחק' לדון האם כשרים הם לבא בקהל.

ה'מנחת יצחק' מתבסס כאן על דברי ה'חתם סופר' שכתב (בשו"ת ח"ו סוף סי' פט) בשנת תקע"ג על המחדשים האשכנזיים בזמנו: "אלו היה דינם מסור בידינו היה דעתי להפרישם מעל גבולינו, לא יותן מבנותינו לבניהן ומבניהם לבנותינו, כי היכי דלא ליתי לאמשוכי אבתרייהו⁴, ויהי עדתם כעדת צדוק

"שנשאו עריות והולידו ממזרים" ועל כן כשחוזרים להסתופף תחת כנפי השכינה "קבלו אותן שנולדו מטיפה כשרה ונולדו בכשרות וב(י)דקו בולדותיהן ודקדקו בהם שכל מי שיש לו מין פיסול הכריזו עליו והפרישוהו ויהיה מובדל מישראל שממזר הוא ואין לו תקנה לעולם", ובגירסא שבשו"ת 'שערי צדק' נוסף: "אבל אם הולידו בנים בעבירה שנשאו נשים שנתגרשו מבעליהן בלא גיטין, אותן בנים ממזרים הן ואין להם תקנה להכניסן בישראל לעולם" (וראה גם שם סי' י), הרי מפורש כאן דפוסלים רק אלו שנתברר שהם ממזרים, אבל אין כאן שום רמז לפסול כל מי שחוזר מהכת גם באם לא נמצא במשפחתו מין פיסול.

ולכאורה קשה מאד לפסול את כל הבא ממשפחת רפורמים מצד ספק ממזרות, רק על יסוד החשש "דלמא ה' לפעמים עדים כשרים בשעת קידושין", או על יסוד האפשריות שסידרו גירושין לזוג שנתקדשו מקודם בקהל אורטודוקסי ואז התחתנו עוה"פ ע"י הריפורמים, שהרי כל זה כמעט ואינו מצוי כלל. ואכן אם יבוא לפנינו משפחה שאנו חוששים שאצלם היה מקרה כזה שומה עלינו לבדוקם, וכמבואר בשו"ע אה"ע (סי' ב ס"ג): "משפחה שקרא עליה ערער, והוא שיעידו שנים שנתערב בהן ממזר או חלל או שיש בהן עבדות, הרי זו ספק. ואם משפחת כהנים היא לא ישא ממנה עד שיבדוק עליה ארבע אמהות שהן שמונה... ואם היתה משפחה זו שקרא עליה ערער ישראלים או לויים מוסיף לבדוק עוד זוג אחד, ונמצא בודק עשר אמהות". הרי לנו הוראות מפורשות מה לעשות באם "קרא עליה ערער", אבל לא פוסלים כל הקהילה כל עוד אין ערער פרטי עליהן, והרי הן נכללות במה שנפסק שם לפני זה (ס"ב): "כל

3 ראה 'אור ישראל' שם גליון נד עמ' צט-קיד.

4 (סוף סי' פו) העיר מדברי הרמ"א (יו"ד סי' שלד ס"ג): "ומגדן למי שהוא חייב נידוי, ואפילו יש לחוש שע"כ יצא לתרבות רעה, אין לחוש לכך". שיטת ה'חתם סופר' בענין זה ביארתי במק"א. וראה מש"כ בהיכל הבעש"ט, ד, עמ' קסו.

אפי' אם יחזרו בהם ויקבלו את דת האמת... והנה דינם של רשעים הנ"ל כך הוא לפי דת תוה"ק, ולמה לא נפרסם ברבים, שאלו עמי הארץ אשר עודנה פוסחים על שני הסעיפים יראו לנפשם ויבדלו מהם. אי לזאת שמתי עיני בפר"מ [= בפאר רום מעלתו] נ"י לבקשו שלמען השם ולמען תורתו הקדושה יראה ל(ה)תעורר את הרבנים הגאונים... לחזק ידי הישראלים הרוצים להחזיק דת תוה"ק...

אמנם כד דייקת שפיר, הרי אין ראייה לא מדברי ה'חתם סופר' ולא מדברי המהר"ם שיק לאסור את החיתון עם המחדשים והניאולוגים. הרי ה'חתם סופר' כותב בפירוש שזה "להלכה ולא למעשה מבלי רשות והורמא דמלכא", ש"אלו היה דינם מסור בידינו" היה מכריז על איסור חיתון, אבל לפועל "מבלי רשות והורמא דמלכא" לא הכריז על איסור חיתון עם בניהם ובנותיהם. וב'דרשות חתם סופר' (ח"א סוף עמ' 226) ביאר את כוונתו: "התחכם הס"ם הזה זה יותר מט"ו שנה אשר הורד עדי שומרי התורה ונוטל כח החכמים מלגדור שום גדר ולמחות בעוברי עבירה כלל וכלל כידוע".⁶ וכיון שלא תיקן תקנה זו, הרי אין זה נוגע להלכה בזמן הזה (ולקמן נראה שגם ה'מחנה חיים' והמהר"ם שיק הבינו שדברי רבם ה'חתם סופר' לא נאמרו להלכה ולמעשה).⁷ גם המהר"ם שיק כותב בפירוש שאין זה אלא דעתו, אמנם "חכמי גאוני

ובייתוס ענן ושאלו, אינהו בדידהו ואנן בדידן, כ"ז נ"ל להלכה ולא למעשה מבלי רשות והורמא דמלכא".⁵ ועד"ז כתב המהר"ם שיק (בשו"ת או"ח סי' שה) במכתב להגאון בעל 'כתב סופר':

פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה מדוע חכמי גאוני ישראל העומדים לשם ולתהלה מחשים ועומדים מנגד ביום קרב... וכי כך עשו אבותינו בקום רשעים עלי ארץ... כה עשו אבותינו לכותיים בימי בית שני... והרחיקום והבדילום מקהל ישראל לאסור פתם וינם וכל אשר להם כגויי הארץ, כמבואר בפרקי דר"א פל"ח... ואם אמנם כח ורשות החרם נוטל מטעם המלכות יר"ה, מ"מ לא אדע למה לא נפרסם האמת מה דינם של האנשים ההם לפי דת תוה"ק, כיון שכפרו בתורה... א"כ הרי אינם יהודים וכגוים גמורים ורעים מהם... ופסולים לעדות ולדיינים וממילא הגיטין והקידושין שלהם אינם... וא"כ כיון שכגוים גמורים הם בנותיהם ובניהם אסורים לנו, והם בכלל [דברים ז, ד] יסור את בנך... לאחר שהרחיקום הצדוקים והקראים מדת תורתנו כבר פסק בתשובת רב"צ אשכנזי סי' ג' שבנותיהם אסורים ואפי' לאחר שחזרו וקבלו דת ישראל יש לחוש לממזרת כמבואר באה"ע סוס"י ד', וכ"ש באפיקורסים האלו שיצאו מכלל הדת... א"כ זרעם ספק ממזרים, ואין לנו להתערב עמהם

5 ע"פ דברי החתם סופר אלו כתב בשו"ת 'ציץ אליעזר' (פתיחה לח"ה סוף פ"א): "מזה יש להבין עד כמה צדק ראשי הישיבות וגדולי הרבנים באמריקה אשר גזרו אומר לפני כמה חדשים לאסור בהחלטיות עפ"י דין תורה מלהשתתף עם אגודת הרבנים הרפורמים בכל ענין ציבורי שהוא ולו רק כלפי חוץ". וראה 'אגרות קודש' אדמו"ר ז"ע מליובאוויטש (חלק יב עמ' שמו-שמח).

6 "כוונתו לצו הממשלה משנת 1799 [= תקנ"ט] ששללה מרבה של עיר את הסמכות להכריז חרם על יהודים שלא הקפידו בקיום המצוות" (ספרא וסיפא' עמ' טז הערה 4). ולהעיר משו"ת 'אגרות משה' (יר"ד ח"ג סי' קמב אות ב): "...בהזמנת דב"ח שבמדינתנו (ש)לא משמתין, לא למי שלא בא לדין ולא למי שלא ציית לפסק הדין, משום שכנראה אסור זה מדיני המדינה. וכן היה אסור גם בהרבה מדינות ביוראפ לשמותי גברא".

7 והנה בשו"ת 'זכרון יהודה' (או"ח ח"א סי' ד, ח"ב סי' קי) כתב אודות הנפקס בשו"ע (או"ח סי' נה סי"א): עברין שעבר על גזירת הצבור או שעבר עבירה אם לא נידוהו ונמנה למנין עשרה", וכתב: "בזמן הזה דאין אנו מנדין במדינתנו ראוי שכל עבירה שידענו בה שאם היה יד של ישראל תקיפה היו מנדין אותו ממילא הדר דינו שלא לצרפו למנין עשרה", ומיקרי מנודה לענין זה שאין לצרפו. אמנם אין זה שייך לנידון המבואר בפנים, שהרי ה'חתם סופר' עדיין לא תיקן תקנה זו להלכה ולמעשה. דברי ה'זכרון יהודה' הובאו גם באחרונים (שו"ת 'שרידי אש' או"ח סי' ז, שו"ת 'בצל החכמה' ח"ה סי' עו אות א).

עונה לו המהר"ם שיק (כנראה שהיה עוד מכתב או שנים לאחר האגרת הנ"ל מכ"א אדר א', וע"ז עונה שוב במכתב זה): "מכתבו קבלתי, וראיתי קנאת ה' צבאות בוערת בו... ודעת פר"מ נ"י להחרימם ולנדותם מכל ענינים, אפילו שלא למול בניהם. וכבר כתבתי לו דעתי בזה, אז וגם עתה, ופר"מ נ"י תמה עלי בזה... אבל תמהני וכי שכח מעלתו נ"י שמטעם המלך ושריו אסור ליתן חרם ונידוי... וכבר ה' מעשה רע כזה גם בימי מרן הגאון בעל חת"ס זצ"ל, ותבע כזה גאון אחד להחרימם ולנדותם, והשיב כנ"ל יעויין בחת"ס ח' [נ] סי' פ"ט... ובאמת אפילו אי רשאי מטעם המלך, לא אדע אם רשאי להוסיף בנדון כזה שלא למול בניהם... ישמחו כי יהיה להם טעם ואמתלא שלא למול את בניהם, וע"כ לא אאמין שיהי' בזה מיגדר מילתא. ואפילו אנשים שאינם רעים כולי האי... אפילו הכי בזמן הזה שדבר כזה שלא למול את הבן משום רשעת האבות הוא בעיני ההמון דבר זר ואכזרי... זה גורם שמדברים עוד תועה יותר על הרבנים שבדור הזה... ועתה אבוא לטעם הג' שכתבתי... דהא דיכולין לגזור שלא למול וכיוצא בזה, והוא משום דלמגדר מילתא רשאי לעבור על ד"ת, ובח"מ סי' ב' [ס"א] מבואר דדוקא גדול הדור או טובי העיר שהמחוס רבים עליהם יכולים לעשות זה. והטור כ' דגם בגדול הדור בעינן דוקא כעין ר"נ, שהוי חתנא דבי' נשיאה וממונה... ועל זה אמרתי דמי נתן לנו כח לגזור עליהם במדינה אחרת... ובימי מרן הגאון ז"ל בעל חת"ס... הא(י)ספו וקבצו דעות מכל גדולי הדור... שכל העולם היו כפופין אליהן, ואפי"ה סיים שם מרן זצ"ל בתשובה הנ"ל ואלו ה' דינים מסור בידינו... יעוי"ש. וכזה כתבתי להדרת גאונו. וגם כתבתי עוד להרבנים הגדולים, שראוי לעשות כן, כי נראה דמדינא אין לשדך עמהם משום חשש ממזרות כידוע. ועתה מה שהביא ממהרי"ק ורשב"א ומורה לא ידעתי דמי פקפק על גוף הדין, ועל הנידון שלנו אנו דנין,

ישראל, העומדים לשם ולתהלה, מחשים ועומדים...", הרי מפורש כאן ששאר הרבנים הגאונים לא הסכימו עם דעתו ש"בנותיהם ובניהם אסורים לנו".

הדעות השונות אודות פרטי התקנות נגד הניאולונים

ננסה לעקוב אחרי העמדות השונות של תקנת איסור החיתון מתוך חליפות המכתבים שבין הגאון רבי חיים סופר (תקפ"ב-תרמ"ו), בעל 'מחנה חיים', שנדפסו בספרו 'ק"ן סופר', לבין הגאון מהר"ם שיק (תקס"ז-תרל"ט), שנדפסו בספר שו"ת שלו חלק אור"ח.

[א] באגרת מח (יום א' פ' כי תשא תרל"ב) כותב ה'מחנה חיים' אל הגאון בעל 'שואל ומשיב' מלבוב שבגליציה: "בעוה"ר התאספו עדה רעה בעיר ווינן כחשו בד' וכפרו במשיחו ומרדו ביסודי האמונה... רשאים וגם מחויבים שומרי ישראל ורועי בית יעקב להודיע בעולם מה דינם של אנשים אשר חטאתם כסדום... וגם שלא לשדך איש עמהם... הם צדוקים ובייתוסים כת נולדים מבית ישראל אבל יצאו מכלל ישראל ולדת אחרת לא באו...". ועד"ז כותב כמה ימים אחרי זה באגרת מט (עש"ק פ' כי תשא [=כ"א אדר א' תרל"ב]) אל הגאון מהר"ם שיק: "...אולי אזהרת גדולי אונגארן יצליחו יותר... יש דרך צלחה להפוך לבבות אם ידברו גדולי ישראל בקול ד' להבות אש... יצא אזהרה להפריש אותם בפשטות מהכלל ולכתוב מודעה רבה: א) אסור להתחתן עמהם... ה) לדעת שיינם נסך... ח) שלא יהיו קבורים עם קברי בני ישראל... י) קרוביהם פטורים מאבילות... י"ג) אסור לישראל להיות מוהל אצל בניהם... מה לי בכלל שהם אינם ישראלים, נהפוך הוא המה ישראלים בעל כרחם, רק הם כופרים מינים...". וראה עוד עד"ז שם אגרת נא (עש"ק פ' פקודי תרל"ב).

[ב] בסי' ד"ש (עש"ק ד' ניסן תרל"ב)

וכאשר בררתי זהו טעמי. וב"ה שכוונתי בזה לדעת רבינו הגדול זצ"ל...".

סוף דבריו לא כ"כ ברורים, דאחרי שביאר בארוכה דאין בדינו להחרימם, מה כוונתו שכתב לרבנים דאסור להתחתן עמהם, ושכיוון בזה לדעת רבו ה'חתם סופר', והרי אסור להחרימם. וכנראה שכוונתו שלמרות שמסכים שיש חשש ממזרות, אבל לפועל גם זה נחשב כחרם ואין בדינו להכריז על כך. [ואין לומר שכוונתו כאן לחלק בין האיסור למול את בניהם לבין איסור חיתון, דהאיסור למול הוא כתקנה למגדר מילתא ואין בדינו להכריז על כך, משא"כ איסור חיתון מדינא הוא, ולא צריך בזה הכרזה והסכמת הרבנים, שהרי באם כך מהו שכתב אח"כ "וב"ה שכוונתי בזה לדעת רבינו הגדול זצ"ל", ועל כן נראה כנ"ל.] ועצ"ע.

[ג] ושוב כעבור שלש שנים באגרת עו (בחדש אלול תרל"ה) שולח ה'מחנה חיים' אל מהר"ם שיק תיקונים בנוסח ה'קול קורא' נגד הסמינר לרבנים הניאולוגי, ובסוף דבריו כותב: "לא אכחד לולא דברי הדר"ג נ"י הייתי עומד על דעתי שאין פחד אם יחזוק שכת הנ"ל המה כופרים בשתי תורות, והי' בדעתי להזהיר כעת שמיום הקמת הסעימנאר יהי' אסור לשדך עמהם כמו שהיו פורשים מכת הכותים... אבל אני מבטל דעתי מפני דעתו". בשלב זה היה ה'מחנה חיים' מוכן להצטרף לדברים שנאמרו ב'קול קורא' נגד תלמידי הסמינר ומוריהם, באם היו מעדכנים את הנוסח על פי התיקונים שהציע; וה'מחנה חיים' עדיין חשב שהיו מן הראוי להכריז עליהם איסור חיתון, אבל היה מוכן לבטל דעתו לדעת המהר"ם שיק.

[ד] אבל באגרת פא (יום ג' כי טוב [אולי הכוונה לפר' בראשית שבו נאמר כי טוב] תרל"ו) התברר לו ל'מחנה חיים' שאין אפשרות להציע תיקונים לנוסח ה'קול קורא', וכלל לא מבקשים מהרבנים שיביעו דעתם בנושא, כיון שהם התבקשו אך ורק לחתום,

וע"ז מתריע שאסור "ששומר הדת [= האירגון המרכזי של האורתודוכסים בהונגריה] עם רב אחד או שנים יפסיעו על ראשי עם קודש על כל רבנים וגדולי ישראל... ויאמין לי הדר"ג נ"י שדבר הנוגע לטובת כלל ישראל לדורות צריך התבוננות רב והתייעצות לשם שמים ולשמוע רוב דיעות מן גדולי תורה ובעלי יראה, לא אחד ושנים יתגאו למלוך...".

[ה] כנראה שסי' שח (יום ה' פ' ויצא תרל"ו) שנדפס בעילום שם הנמען, הוא מענה לה'מחנה חיים' למש"כ באגרת פא שצריכים התבוננות והתייעצות: "והנה דבר זה באמת אינו נוגע כלל לענינינו, כי דברים אלו כבר הסכימו באסיפת רבים [אולי צ"ל: רבנים]... דשנת תרכ"ד באוהעל ואח"כ בנירעדהאז... והסכים כי הסימנאר הוא אבן ניגוף... והאיסור הנ"ל אינה מצד התקנה אלא מצד הדין... איברא דאפילו הי' האיסור הנ"ל תקנה... בתקנות שהם משום סייג וגדר לא בעי' רובו מתוך כולו...".

[ו] ובאגרת פו (יום ג' פ' וישלח תרל"ו): "לא אפונה שהדר"ג נ"י יסכים כי שני דרכים לפנינו. (א) לעמוד נגד המהרסים לאסור אסורים כפי חק ומשפט התורה שבכתב ובעל פה... ולזה אין אנו צריכים רצון בני קהלות ישראל, כי איסור אין צריך הסכמה. (ב) שגדולי ישראל רואים... שצריכים לגדר גדר ולעמוד בפרץ... לאסור המותר... ולזה צריך לפעמים הסכמה וקבלה גם מן הקהלות, ועכ"פ צריך להיות מבואר שהוא סיג וגדר כנודע. והכרוז אשר ראיתי לא הוה לא עפ"י דין ולא עפ"י גדר רק תערובות גופים וטעמים לדעתי... אני על משמרת אעמוד שצריך קיבוץ גאוני זקני דור וצדיקי עולם לישב ביחד לחקור כרוז עפ"י דין תורה, או עפ"י סיג וגדר שהוא מן התורה ולא דין ולשלוח לכל רבנים ודיינים ומורה צדק וגם לשלוח אויפרוף לכל הקהלות שיקבלו עליהם ועל זרעם, ואז בדין ובדת נלך בשם ד' חלוצים לפני בני ישראל לעשות פירוד עולמית אפי', כמו שעשו בדורות לפנינו עם הכותים וכדומה...".

זקן אחד [= המהר"ם שיק] אשר שלח לי הנוסחא אשר רצה לדפוס, והי' השגגה יצא ח"ו לאמור אם סעמינאריסט יסדר הקידושין יהי' בטלין, ורבתי עמו במכתב איך שגה ברואה הכותב הנוסחא להרבנות ר"ל ממזרים בישראל. וכן הי' כתוב שם שגם גט אשר יסדר וכן החליצה בטלין, וצעקתי אז על שכחת התורה... ובקשתי אז שישבו ב"ד של כ"ג או לכל הפחות י' רבנים עדה קדושה, ויחקרו ויכתבו פסק ע"י בירור הפוסקים שיש חיוב לעשות כן, וכן משום סייג למגדר מילתא... ואם יעשו כן למגדר מילתא במועצות ודעת עכ"פ של י' רבנים גדולים וצדיקים אז אסמוך על עדה קדושה ואחתום שמי עליו בלי שום דרישה וחקירה, כי אלקי' נצב בעדה קדושה. אבל אם לא יעשו כן לא אסמוך על דעת ורצון של איש אחד או רב אחד ושנים ולא אחתום. וכן עשיתי שלא חתמתי שמי, הגם ששינו את הכרוז מאוד אח"כ...".

סיכום מהלך העמדות השונות: בשנת תרל"ב (אגרות א-ב) היה דו"ד על דבר הרפורמים שבעיר ווינא, ודעת ה'מחנה חיים' היתה שכדאי לתקן תקנות נגדם, והמהר"ם שיק דחה את זה, כיון שזה אסור מדינא דמלכותא וגם יכול להזיק, ובפרט שמדובר בכאלו הנמצאים במדינה אחרת.

בשנים תרל"ה-ו כשעלה לדיון הכרוז נגד הסמינר לרבנים בהונגריה, התריע ה'מחנה חיים' שישנו חילוק בין איסור שמצד הדין ואיסור שמצד התקנה לגדור גדר, שבשביל לתקן תקנות צריכים 'קייבוץ גאוני זקני דור וצדיקי עולם לישב ביחד' ולדון בו מצד ההלכה ומצד התקנה (אגרת ד, ו, ט-י), ובשביל תקנות צריכים אולי להשיג גם קבלת הקהילות (אגרת ו, ח), וכיון שהתברר לו שאין הרבנים החותמים יכולים להביע דעתם, הרי לדעתו אין לכרוז תוקף של תקנה, ועל כן לא צירף את חתימתו לכרוז (אגרת ד, י).

אמנם דעת המהר"ם שיק היתה כנראה שכיון שהיה הדבר נוגע להירוס הדת בתוך

[ז] ובאגרת פט (יום ג' וישב תרל"ו) נמצא תשובת המהר"ם שיק אליו: "...ובאמת גם אני הייתי רוצה בכך, אבל ידוע למעלתו נ"י שיש דיעות מהרבנים הגדולים שאין דעתם כדעתינו... שגם אם יעשה אסיפה לא יסכים עמנו ע"ד האיסור... ומה שכתב הד"ג נ"י שצריך להמתיק סוד אם נבוא מצד דין תורה או רק מצד תקנה, הנה באמת יש בזה דין תורה וגם הוא חוב לנו לעשות כן מצד התקנה... אבל לפרט זה בנוסחא מצינו... שלא גילו חכז"ל טעם הדבר כי היכא דלא יפקקו בהו ואסרו סתם וכך ראוי לנו לעשות, ובוודאי כל ת"ח בפני עצמו ברור לו שהוא אסור מה"ת וחיוב מצד התקנה...".

[ח] ובאגרת צ (יום א' פ' מקץ תרל"ו) עונה לו ה'מחנה חיים': "ובכל זאת אם יהי' נעשה כרוז צריך להיות על ידי עצות מזקני גדולי הדור עפ"י דין ודת... ואם יהי' גדר וסיג ותקנה, צריכים גדולי עולם לישב ביחד ולחקור ולדרוש ולגמור ולאסור... ולחקור אם לא צריך בזה הסכמת הקהלות...".

[ט] ושוב באגרת צב (יום א' פ' שמות תרל"ו): "מכתבו עם נוסח הכרוז קבלתי ומאוד נצטערתי על טרחתו ויקבל שכר על הדרישה ואני אקבל שכר בעוה"י על הפרישה, כי בכל יום ויום אני רואה גודל הדבר ההוא כי סכנה גדולה הוא". ושוב מאריך בארוכה להעיר על כל סעיף וסעיף שב'קול קורא'. ובאותו ח כתוב: "ומה יהי' אם יחפצו לשדך בני שומרי הדת עם בני מקהלות מורי תלמידי סעמינאר, הנאסרו השידוכים כי בני מקהלות סעמינאר המה ספק בני נדות ספק ממזרים וספק כהנים כי המה ספק חללים וכדומה... והכלל אני אומר להדר"ג נ"י שאין לעשות דבר רק אם יבואו יחד לכל הפחות עדה קדושה י' רבנים זקנים צדיקים אשר ישבו לחקור לעשות כרוז בעצה...".

[י] ואחרי כעשר שנים באגרת קמ כתוב ה'מחנה חיים' לבן אחיו: "ואספר לך כאשר הוקם בעוה"ר הבית און הסעמינאר והי' ת"ח

להגאון ה'כתב סופר' שנפטר י"ט טבת תרל"ב. ולפי זה יוצא שלמרות שבאמצע תרל"ב (אגרת 2) לא תמך המהר"ם שיק בהצעה שלא למול בני הרפורמים, כיון שזה "בעיני ההמון דבר זר ואכזרי", הרי כבר לפני זה הציע הוא בעצמו את התקנה ש"בנותיהם ובניהם אסורים לנו". וכנראה שעיקר החילוק היה בין תקנות בשביל מדינה אחרת, שזה בעיני ההמון "זר ואכזרי" ועל כן לא יועיל, ולא הסכים לזה, לבין פורצי הדת שבתוך המדינה שחייבים לתקן תקנות ולהרחיקם מקהל ישראל והרי "כך עשו אבותינו בקום רשעים עלי ארץ".

לא ברור לי בעקבות מה נכתב מכתב זה לה'כתב סופר', וגם לא מצאתי תשובה מה'כתב סופר' בענין זה. וכנראה שאכן תקנות אלו לא יצאו אל הפועל בימי ה'כתב סופר'. אמנם בשנת תרל"ה-ו בהמשך להקמת הסמינר לרבנים העלה המהר"ם שיק שוב פעם את הצורך לתקן תקנות, ואכן הרבה מהדברים שהזכירם במכתב לה'כתב סופר' נמצאים בכרוז זה, וכמו התקנה שהם "פסולים לעדות ולדיינים, וממילא הגיטין והקידושין שלהם אינם".

אמנם התקנה ש"בנותיהם ובניהם אסורים לנו" כנראה לא עלה לדין, שהרי באגרת 3 כותב ה'מחנה חיים' ש"אני מבטל דעתי מפני דעתו", הרי שדעתו של המהר"ם שיק עכשיו היתה שלא לגזור גזירה זו. גם באגרת 9 מעלה ה'מחנה חיים' השאלה: "הנאסרו הישדוכים כי בני מקהלות סעמינאר המה ספק בני נדות ספק ממזרים", וזה מוכיח שתקנת איסור חיתון לא היה בהצעת התקנות אותם שלח המהר"ם שיק.

והנה "פתגם האיסור נגד [ה]ראבבינער סעמינאר!" (יום ג' פ' מטות ומסעי תרל"ו) נמצא בסוף ספר 'זכור ימות עולם' (ח"א צילום 27), ולא נזכר בו איסור חיתון. נאמר בו רק "שאינן אמן בהם להורות בכל דבר הוראה... מה גם בכל דיני אישות הוראותיהם

מדינת הונגריה, על כן היתה חובה על הרבנים היושבים על מדין בתוך מדינה זו לתקן התקנות – לא כמו בשנת תרל"ב, ששם היה הנידון על דבר תיקון תקנות לצורך מדינה אחרת. ולדעתו כבר התקיימה אסיפת הרבנים שממנו יקבלו התקנות את כוחם, ואולי גם אין צריך בשביל התקנות אסיפת הרבנים ביחד ומספיק לדון ע"ז במכתבים (אגרת ה); ותקנות אלו "יש בזה דין תורה וגם הוא חוב לנו לעשות כן מצד התקנה" ו"הוא אסור מה"ת וחייב מצד התקנה" (אגרת ז). וכנראה כוונתו שהתקנות שבכרוז מוכרחות וחיוניות הנה כדי לגדור גדר, ועל כן אין כאן מקום לאסיפה ודיון.

וכדאי להעתיק בענין זה מש"כ הגאון רבי בנימין שלמה זלמן שפיצר מווינא, חתנו של ה'חתם סופר', בספרו 'תקון שלמה' (מילי דהספידי ג – קא, א), בדרשה לשנת תרל"ח: "בשנה העבר הי' כאן אמו"ר הגאון האמיתי אבד"ק חיטט יע"א [בעל מהר"ם שיק], ואמר אלי כי הוא תמה על אשר לא עמדו הד' מאות רבנים [שבשנת תרל"ב אסרו את הקולטוסגעמיינדע (הקהילה הכללית) של ווינא] אז ג"כ להבדיל אותם לגמרי מכלל ישראל ולאסור החיתון והצירוף למנין וכדומה לו, כי לדעתו גרועים המה מכת הקראים ימ"ש אשר הבדילו אותם מכלל ישראל ונאבדו בתוך הזמן וכל ב"י נקיים. ואני השבתי למורי כי גם בזמן הקראים לא מיד עשו זאת ר' סעדי' והרמב"ם ז"ל, אבל אחרי שנים רבות ולא חזרו בתשובה, ע"כ צריכים גם אנו להמתין אולי יחזרו".

הצעת תקנת "איסור חיתון" של המהר"ם שיק לא עלה לדין ולא יצא לפועל

ולאחרי שעמדנו על הדעות השונות בענין זה, נעניין בדברי המהר"ם שיק הנ"ל סי' שה (שנעתק בשו"ת 'מנחת יצחק' הנ"ל). אין תאריך למכתב זה, אבל נוכל לקבוע בוודאות שנכתב לפני תרל"ב, שהרי תשובה זו נשלח

לתקנה שכדאי שיתקנו אותו הרבנים וגדולי הדור, וזוהי כוונתו במה שכתב: "ואין כונתי כעת לתקוע עצמי בדבר הלכה זו בהחלט, כי הענין כזה יש לדון בכובד ראש, בהתאסף ראשי עם, גדולי דורנו". ואם אכן זוהי כוונת דבריו, הרי ברור שכל עוד לא התאספו הרבנים ומאורי הדור ולא תיקנו תקנה זו, ודאי שמותר להתחתן עם בני הרפורמים, כי "כל המשפחות בחזקת כשרות". [ועדיין צ"ע בלשון ה'מנחת יצחק' שכתב שם שהמהר"ם שיק "פסק שם הלכה למעשה דזרעם ספק פסולים", והרי המהר"ם שיק כתב את זה רק בגדר הצעה לתקנה שהיה רוצה לתקן ולא כ"הלכה פסוקה" ולמעשה].

גם המהר"ם שיק חילק בין איסור שמצד הדין ואיסור שמצד התקנה

בשולי ענין זה יש להוסיף, שבדואי גם המהר"ם שיק ידע לחלק בין איסור שמצד הדין ואיסור שמצד התקנה לגדור גדר בפני המתפרצים, והרי הוא בעצמו העלה טענה זו בקשר לתקנות אסיפת מיכאלוביץ של תחילת תרכ"ו, וכפי שכתב (יום ג' ב' אב תרכ"ה) להגאון רבי הלל ליכטנשטיין (ליקוטי שו"ת חת"ם סופר" סי' פב אות יא): "ועוד אחרת כ' בדין א' דאסור לדרוש בלא"ן = בלשון אשכנז] בכל אופן, ובר ישראל השומע דורש בלא"ן צריך לעזוב הבה"כ ולצאת החוצה עכ"ל... לא ברור איסור... המוכרחים לדרוש מכח פרוצות הדור או כדי להמשיך עניי דעת לתורה ולעבודה עליהם לא אפשר שנאמרו... ואם גם כונת פרי"מ נ"י לא הי' שמן הדין אסורין דברים הנ"ל אלא למיגדר מילתא – בזה צ"ע, וצריכין רוב הציבור לקבל...".

ושבו כתב עד"ז (שבט תרכ"ו) להגאון

ומעשיהם אין לסמוך עליהם⁸, וכן ש"איש ממנו אל ישלח את בנו לבית הסעמינאר", ושלא יתמכו בו בממונם. ניתן להציע כמה סיבות למה לא הציע המהר"ם שיק תקנת איסור החיתון: (א) כיון שגם לפי דעתו איסור חיתון הוא תקנה שמצריך "קייבוץ גאוני זקני דור וצדיקי עולם לישב ביחד". (ב) כיון שהוא "בעיני ההמון דבר זר ואכזרי", משא"כ באם מתקנים תקנות לא נגד כל היהודים הניאולוגים אלא רק נגד מוסד הסמינר ותלמידיהם – שלא יוכרו כרבנים, מסתבר יותר שהתקנות תתקבלנה ע"י הקהלות ויפעלו את פעולתן שלא ימשכו המוני העם בתרייהו. (ג) כי איסור חיתון נחשב כחרם נגד אנשים הנאסר מדינא דמלכותא, משא"כ תקנות נגד מוסד הסמינר ותלמידיהם.

ולפי כל זה נלפענ"ד שאין מקום למה שדן ב'מנחת יצחק' אודות "אנשי בליעל מכת הרפורמים... מה הדין של הבנים ובנות שלהם", שהרי גם ה'חתם סופר' והמהר"ם שיק בעצמם מודים שאין זה איסור מדינא, אלא ש"אלו היה דינם מסור בידינו היה דעתי להפרישם מעל גבולינו" בתור תקנה לאסור את המותר, אבל כל עוד לא תיקנו את איסור החיתון ב"קייבוץ גאוני זקני דור וצדיקי עולם לישב ביחד" הרי הם נשארים בהיתרם, וחל ע"ז הדין המפורש בשו"ע: "כל המשפחות בחזקת כשרות ומותר לישא מהם לכתחלה", ואנו דנים על כל משפחה ומשפחה בנפרד, ולא על כל הרפורמים כגוש אחד. ובאם נמצא ביניהם "משפחה שקרא עליה ערער", או צריך הרב המסדר קידושין לבדוק עשרה אמהות כמבואר שם.

וצריך לומר שגם ה'מנחת יצחק' העלה ענין זה לא כהלכה פסוקה, אלא כהצעה

8 וכן נהגו למעשה, כפי שהעיד בשנת תער"ר בשר"ת 'דעת סופר (אה"ע סי' יד): "וכן אנו נוהגין פה שגישין שלהם אינם שוים לנו וכן חליצה שעשו עפ"י דתי דיניהם, וכן שמעתי שעשו מעשה כמדומה שהוצרכו בס"ה חליצה עוד הפעם וכן גט אחר גישין שלהם... באמת כל מה שאנו חוששין למעשי ב"ד שלהם הוא אך ורק מצד חומרא ומעולם לא עלה ע"ד אחד לומר שלא נחוש לקידושין שלהם סדרו...". וראה עוד מש"כ בשנת תש"ט בספר 'משנת יעקב' (קאפוש) ח"ג עמ' רכו אות י.

בעצמו סבר שהתקנות דשנת תרכ"ו היו צריכות להיכתב בתורת תקנות ולא כדברים האסורים מן הדין, וכיון שנכתבו כאיסורים ולא כתקנות על כן אף נטה להקל בהן במקרים מסויימים. [אמנם כנראה עיקר טענתו נגד התקנות היתה שבחלק מהדברים היה סבור שלא היו מוכרחים לאוסרם אפילו כדי לגדור גדר, ועל כן א"א לומר עליהם ש"הוא חוב לנו לעשות כן מצד התקנה" וחייבים בכל מקרה לתקן תקנות אלו, משא"כ בכרוז נגד הסמינר לרבנים שסבר המהר"ם שיק שחובה היתה לגדור גדר, כדי להעמיד הדת על תלה.]

וכדאי להדגיש שאפילו לגבי תקנת איסור הדרוש בל"א, שכנ"ל לא הסכים עמו המהר"ם שיק לפני שהכריזו עליו, אבל אחרי שנחתם ונתפרסם קיבלו וכן הורה לאחרים, וכפי שכתב (בלי תאריך) בשו"ת אר"ח (סי' ע) לתלמידו הגאון רבי וואלף סופר, בעל 'חליפות שמלת בנימין': "...זה הי' דעתי בענין דרשות בל"א, אבל רבו עלי והסכימו שלא כדברי, וצריך ומוכרח אני לקבל דבריהם באימה וביראה, וחלילה לסור מדבריהם", ושוב חזר ע"ז במכתב נוסף (יום ערב סוכות תרנ"ז [צ"ל: תרכ"ז] – נתפרסם ביסני, כרך יח, עמ' שלא-שלב): "ומה שתמהתה(ה) שהסכימו שלא כדברי, תמהני על תמהתך וכי שכחת דרך הדין אחרי רבים להטות ואין משא פנים בדין, כמו שכתבתי לך כבר באגרת הראשון שאפילו אני מחוייב לעשות כהסכמת הרבים... אלא שקשה עליך הדבר לפי קהלך ומעמדך וע"ז לא אוכל לכתוב לך היתר. עשה

מהר"ם א"ש מאונגוואר ('צפונות', ו, סוף עמ' צג), והוסיף: "ועוד אפי' אם השעה צריכה לכך ואפשר לעמוד במנין לגזור ולאסור לסייג ולגדר, מ"מ אין רשות לומר שהוא אסור מדינא, אלא לגזור... ואם אמרו ב"ד שאסור מדינא כדאי' בפס"ד הנ"ל [= של תקנות מיכאלוביץ], כ' הרמב"ם בפ"ב [ה"ט] מממרים דעוברים על כל תוספי"9.

ושוב חזר לדון בנושא זה לאחרי עבור כמה שנים (שלהי תרל"א, ונדפס שם עמ' צד-ה): "על דבר פסק ב"ד הידוע... יש בו הרבה דברים שאוסר שהם לכ"ע אסורים מדינא, ויש בו דברים הנפרטים לאיסור שאינם עפ"י ד"ת אלא א"כ רוצים לגזור ע"ז משום סייג, אבל לפי לשון המבואר שם נראה דלא גזרו ע"ז ולא תיקנו כן, אלא שהוא אסור ועומד על פי התורה. ולענ"ד אינם אסורים... נראה ששאלת(ה) רק אם הרב אינו נזהר ודורש בל"א אם צריך לצאת חוצה, או שלא לכנס כלל בכה"כ. וכבר כתבתי שם שזה אינו דין אלא שהחמירו ומשום גדר, אע"ג דהלשון משמע דדין הוא. ובזה אם אמנם דמצוה לשמוע דברי חכמים ולאשר ולקיים דבריהם, אפי' מי שנראה לו שאינו חייב מדינא... מ"מ נראה לי הכרעה בזה, אם הרב מרא דאתרא הוא ירא ה' ות"ח ראוי להוראה, א"כ אם הוא מורה כן לעצמו מסתמא טעמו ונימוקו עמו"10... יכולין בני עירו לסמוך עליו גם בזה, כי אתרא דמר הוא, ואינם מוכרחים לצאת. אבל אם יש לחוש על הרב בדרכיו... אין חוששין לכבודו בזה...".

מכל הנ"ל אנו רואים שהמהר"ם שיק

9 דבריו צע"ק שהרי הרמב"ם שם לא כתב שעוברים על כל תוספי' כי אם בכה"ג שהחכמים אומרים על דבר שהוא מותר מה"ת (וחכמים אסרוהו מצד גזירה כבשר עוף בחלב) שהוא אסור מדאורייתא, אבל לא על דבר שנאסר מצד התקנה ואומרים עליו שהוא אסור מדרבנן.

10 ולהעיר מספר "זכר זאת ליעקב – והוא חיבור כולל דברי תורה מנהגים אגרות ותולדות של הרבנים לבית סניידערס", לונדון תשנ"ה, עמ' ו-ז: "סיפר מו"ח [הרה"ג יעקב סניידערס ז"ל מבאזעל] בשו"ת מהר"ם ש"י"ק נמצא אודות אסיפת הרבנים במיהאלוויץ שאסרו לדרוש בלשון לעז, והוא לא הסכים בשיטה אך צירף א"ע להם, והוא אמר לא"ז [תלמידו הרה"ג יעקב סניידערס ז"ל אב"ד ראאב] כיון שהוא מורגל בלשון זה מנעוריו, וגם שפתו צחה היתה מאוד (וכן של בנו אאמו"ר רב"צ) ידרוש דוקא בלשון דייטש, להראות קבל המשכילים שהרבנים יודעים טובים מהם. אך ביקשו שלא לפרסם הדבר. ולכן כשהיו ב' משפחות חסידיים בעירונו, היו יוצאים מביה"מ כשא"ז דרש, ולא רצינו לומר ולפרסם להם היתר המיוחד".

הזה להלכה, לא נרצו לעשות מעשה... רבני אשכנז יראים להתגרות פומבי עם הגבירים לפרסם פסק דין כזה על המינים לבל יצאו לתרבות רעה בפרהסיא וישביתו כל חלקה טובה הנשארה בקרבם עוד... הגאב"ד אלטונא [= בעל 'ערוך לנר'] כן דבר באר הטיב... אף שהדין כאשר כתוב בקונטרסי והוסכם מגדולי רבני מחוז פאזען מ"מ אי אפשר להחיש ולמהר לעשות מעשה גדול כזו... ולדעתי אלו היינ[נ] פונים מראש אל רבני אונגארען... אולי פעלנו יותר לטובה אם היו כותבים כן[לם כפי הפס"ד שבידינו].

הגה"צ רבי הלל ליכטענשטיין מקאלאמיא בספרו 'משכיל אל דל' (ח"ב כלל י פרט ג – פח, א בשוה"ג) כותב אודות שינוי מנהגי ביהכ"נ, שגם הסט"א יודע שאין לעשות הכל בבת אחת, "שעדיין יש כמה וכמה יראים ושלמים בעיר... ואם עתה יהרסו כל המנהגים האלו ולשנותם בפעם אחת, בודאי הרבה מהם יצעקו ויאמרו בית תועבה היא זה, בית ע"ז הוא זה, ומי שנכנס בבהכנ"ס זה הוא פושע, ויש לבדוק אחריו אם הוא מין או צדוקי, ויברלו אותם מעדתם לגמרי שלא להתאחד

מה שאפשר לך, אמור בלה"ק ושלא לכוון דוקא לדבר בלשון צח מדויק וכו', וה' יראה ללבב שאתה מצטער גם ע"ז ושכוונתך לשמים... ואין אני אומר שאופן הנ"ל אינו בכלל איסור שאמרו הרבנים הגדולים בפסק הנ"ל, אלא להחזיק הרע במעוטו...".¹¹ [נראה עוד ע"ז או"ח שם (סי' עא). אמנם להעיר ממש"כ שם י"ד (סי' יט)]. וכדי ליישב מה שנראה כסתירה בין מה שכתב כאן לבין דבריו שהועתקו לעיל צ"ל שההיתר שהתיר בשנת תרל"א היה רק שבני הקהילה לא יפגעו בכבוד הרב ע"י שיעזבו את ביהכ"נ, אבל לא על עצם הדרשה בל"א.

עוד מדברי הפוסקים אודות הדמיון של המתחדשים והניאולוגים לקראים

הגאון רבי שלמה איגר (בן הגרעק"א) במכתבו שבי'אגרות סופרים' (ח"א עמ' 85-84) [מלפני שנת תרל"ה?]¹² כותב אודות רבני מדינת אשכנז: "...הראיתי לפניהם קונטרסי בפסק דין אשר נגזר עליהם בתורתינו הקדושה להבדילם מישראל כי לא לישראל יחשבו לשום דבר, הנה אף כי הוכרחו להודות לדבר

11 בהמשך דבריו כתב: "ושאל בני בניי היתר מאת הרב הגאון דק"ק פ"ב נ"י כדת מה לעשות", כנראה סבר שה'כתב סופר' יוכל להתיר לו הדרשות בל"א לפי מצבו המיוחד. ובהאי ענינא יש להעתיק ממה שכתב ה'כתב סופר' (אגרות סופרים', מכתבי ה'כתב סופר', עמ' 52) באיגרת ששלח להגאון רבי קאפל רייך, כשנתקבל לרבה של ווערבא (ד' אלול תרל"א), בין הדברים נאמר: "וכל דאפשר למעט לאט לאט בלשון מדרבת גדולי' הג"ק דייטש כ"ש וקו"ח ע"ד פרעדיגט...". והעיר ע"ז ר' מאיר הילדסהיימר (קריית ספר' כרך סג, חוברת ג, עמ' 951 הערה 98) מהנאמר בכמה מקומות ש"ר"ק רייך אמר שמעולם לא קיבל איגרת זו ואין הוא מאמין שרבו כתבה". אמנם אין בזה כדי להוכיח שדעת ה'כתב סופר' היתה נוחה ממאלו הדורשים בלע"ז, שהרי דברים ע"ד הנ"ל נמצאים גם בשאר איגרותיו, וכמו לדוגמא שם עמ' 18-20 ישנו עוד אגרת שכתב ה'כתב סופר' לתלמיד אחר כשעלה על כס הרבנות, ורובם דברים של הדברים שבאגרת הנ"ל להגאון ר"ק רייך נמצאים גם שם, וגם במכתב זה הוא מרמז כנראה ללועזים בלע"ז: "הוי שוקד ללמוד תורה ואל תבלה את זמנך ח"ו להיות מן האומרים שפתינו אתנו... ראיתי כמה וכמה גדולים וטובים שנמשכו ופגמו בעו"ה... החכמה תחי' את בעלי' יותר מן חלקות לשון ודברי חנופים...". ומפורשים הדברים באיגרות אחרות, כמו שם עמ' 33 (תמוז תר"ל): "...וגם כי חלק לו ה' כי פיו ממלל תבונות באגדה דברים המושכים הלב בלשון מוכן לא בלע"ז...". וכן שם עמ' 3 (משנת תר"ה): "...אוויבוי, שונאי צדיק, מטילים מוס בקדשים, אפקא לקלא, אשר השומע תצילנה שתי אונזיו, באמרם כי פר"מ נ"י הסכים בדעתו לדרוש בימים הבאים בלשון אונגאריש... אומרים לכות את כבודו...". [והנה למרות שמתכח זה נתפרסם בעילום שם הנמען, הרי המו"ל רמז לשם הנמען, בזה שצייין שבשו"ת 'יהודה יעלה' אה"ע סי' עח "כתב ג"כ בענין זה", ושם מפורש שהכוונה להגאון רבי פייבל הורוויץ אב"ד פאפא. ואכן עליו מסופר בספר 'מוזרת פאקש' (ח"א עמ' 108): "רבי פייבל לא מצא שם קורת רוח... לא ה' מספיק להם שרובם נואם בחסד עליון בלשון אשכנזית צחה, דרשו הימנו לדרוש בשפה הונגרית, במקום קדוש לפני ארון הקודש", ושם עמ' 115: "נאלץ רבי פייבל מראשי הקהילה בעל כרחו, לשאת נאום בבית הכנסת בשפת המדינה, לא ה' לו מקום מנוס למנוע זה, מכיון שהזמינו לזה את שרי העיר. רבי פייבל דרש את דרשתו האחרונה, ונמס לבו בקרבו מתוך צער ועגמת נפש, עודו באבו בן מ"ט שנה, בשנת תר"ה, הלך לו למנוחות...".]

אשר לא למדו ואם למדו שכחו כבר אפשר דימצא בגט פיסול דרבנן ובעבור זאת לא נחמיר עליהם". בתשובתו כותב המחבר, שכיון ש"אינם משגיחים בדברי רבותינו השולחן ערוך כי הוא להם עם מנהגיו הישירים כקוץ בעין, ומהם אשר לא למדו, ואם לומדים ישכחו... לכן כל שומר נפשו ירחק מלהתחנן עמהם. ומבלעדי זאת מי ערב לנו שנשותיהן שמרו פרישתם כדת בימי נידותם וטבלו במקוה כשרה, הלא כל המקואות שלהם אשר מוריהם יתקנו יש לפקפק עליהם כי לא ידעו הלכות מקואות, לכן לא יתחתן עמהם כל אשר יחפוץ שיהיה זרעו מיוחס ולא ימצא בהם פסול". ודבריו הובאו ב'שלחן העזר' (ח"א סי' א ס"ח סוף סק"ה). גם הגאון בעל 'שרידי אש' ב'כתבי הרב וויינברג' (ח"א סי' יא אות א) מביא את דבריו וכותב: "ודאי שרבני ליטא ופולין ילעגו על דברים אלה, ואולם המחבר הנ"ל היה גאון וצדיק מפורסם וחלילה לבטל דבריו בתנופת יד גרידא".

הגאון מוואיטצען בספרו 'שבילי דוד' יו"ד (סי' קיט אות ב) כתב: "...איתא באה"ע דיש בו [בקראים] משום ממזרות, דחיתון שלהם לא עפ"י דברי חז"ל בענין עריות, ואפיקורסים דהאידינא ל"ש כן, יען דלא ניתן חק להתיר בפומבי – אם חזר בתשובה ומקבל דברי חבירות מותר לחתן...", ולכאורה כוונתו לומר שכיון שהניאולוגים באופן רשמי לא שינו דיני הגירושיין וכדומה באופן רשמי, על כן אין להם דין ספק ממזרים¹².

ולהתערב עמהם בשום דבר, מכש"כ שלא להתחתן בהם, משום שבגדו באמונת אבותם...". עוד כתב שם (ח"ד כלל ד פרט ד – לא, ב-לב, א ובשוה"ג): "הדרך היותר נכון הוא לפרוש ולחלק מעדת המתפרצים והמהרסים מכל וכל, ולא להיות עמהם ולהתקוטט, אלא יאמר בפה מלא איני חפץ ברעותכם אנו בדידן ואתון בדידכו... שהרי גלוי ומפורסם לעין כל שאותן אפיקורסים כל זמן שלא נפרדו מעדת ה' להיותם נחשבים בעיני היראים ככת הקראים והצדוקים, הלא בכל יום ויום בעוה"ר הולכים ומתגברים...". ועוד כתב שם (כלל ד פרט ה – מט, ב בשוה"ג) אודות תלמידי הסמינר: "לא אלמן ישראל והמון עם מאלקיו... כשישמעו ויראו מענין הסעמינאר שמוריהם וראשיהם המה כופרים ואפיקורסים מפורסמים, בודאי מעצמם יעשו את שלהם ויפרשו מהם ומתלמידיהם, ויהיה דומים בעיניהם ככת הקראים להבדילם מקהל ישראל...".

תלמידו הגאון רבי ברוך עקפעלד בשו"ת 'פאת השדה' (אה"ע סי' ו) נשאל (בשנת תרל"ב): "אם מותר להתחתן באנשים שהלכו לאחור... אם לא יהיה להם דין דקראים... אכל הכת הזה... אינם כופרים בדרשות חכמינו ז"ל רק מאנו לקבל המנהגי שו"ע והם יכתבו הגט כפי הנוסחא אשר נמסרה לנו, ואין לספק שיעברו על אחת מעשרה דברים אשר מונה הרמב"ם בריש פ"א מהל' גירושיין, ורק יש ליחוש משום דיקבלו עליהם מורים לא טובים

12 ושם לפני זה כתב: "מיהא אידינא כי רבו האפיקורסים הממאנים בדברי חז"ל וכקוץ בעיניהם, עכ"פ לא נתנו חוק בפרהסיא להפר דברי חז"ל יען כי עוד מעורב בינם אשר לא הגיעו לכך, בזה גרעי דגם בניהם לא נחשבין כאונסין, הואיל דלא ניתן דת להתיר רצועה בפומבי, לא יחשבו כאונסים גם בניהם וגם אותן המחללין בכתות בפרהסיא הם ובניהם...". ולכאורה כוונתו ע"ד הניאולוגים שבזמנו שבאופן רשמי סברו דחתיובים הם לשמור כל מה שנפסק בשו"ע, אם כי אנו יודעים שמאנו בדברי חז"ל, אבל כיון דלא הוי באופן רשמי, והם לא אמרו שמתור לחלל שבת, ועל כן מי שמחלל שבת נחשב כמזיד ולא כשוגג, שהרי נתחננו בדעה שאסור לחלל את השבת.

ראה עוד מש"כ אודות הקראים באסיפת מכתבים (שבסוף 'שבילי דוד' ח"ב, מהדורת ניו יארק תשנ"ט, עמ' תלו). חילוק הנ"ל כתב גם בשו"ת 'בצל התכמה' (ח"ה סי' עז אות ה) ד"ה צדוקים בני סיעה זו שהאמינו והחזיקו בתורת רבם והוראותיהם ומתוך כך עברו על קבלת רבותינו, בודאי יש מקום לומר כי כאנוסים הם נחשבים מאחר ורבותינו הטעו אותם והורו להם היתר עפ"י חוקי חוקי התורה דברר האסור באמת... לא כן בני דורו של נחמיה בן חכליה שחללו את השבת כאשר כן חללו אותה גם אבותיהם לפנינו, מ"מ הבנים לא חללו את השבת בשביל שהטעו אותם אבותיהם לומר שעפ"י התורה אין איסור לחלל שבתות...". ויש להאריך בזה.

האחרונים ז"ל אי יש להתיר לינשא אשה כזו בלי גט, והרבה מהם מחמירים בזה. ועי' פי' איברא סי' ג' להגרי"א הענקין סצ"ל ובשו"ת מהר"ם שי"ק אה"ע סימן כ"א ורמ"א אה"ע סימן כ"ו ועי' צפנת פענח ח"א סימן כ"ו כ"ז, דמה שדרים יחד כדרך איש ואשתו הוי גדר אישות... אבל מ"מ היכא דלא קבלו גט הבנים הנולדים אחריהם יש להכשיר בקהל היכא דהקידושין היו ע"י פסולי עדות... וכה"ג שמעתי איש מפי איש שהגה"ק מהרי"א הענקין זצ"ל, שהחמיר מאד בנושאי אזרחים שלא להתיר בשום אופן בלי גט, מ"מ בעצמו פסק הלכה למעשה להתיר לבניהם באופן כזה, מטעם שלא להחמיר לבנים מלבא בקהל, וסמכין בזה אפוסקים דלא הוי קידושין כלל...

מעיקר דינא ליכא למיחש למי שחזר בתשובה ובא מהרעפארמער ולא ידוע לנו מקור מחצבתו אי היה במשפחתו גיטין או לא, לא חיישינן משום דגם הקידושין שלהם לא היו קידושין לגבי זה. ואם נודע שלא היה במשפחתם גיטין כל משך הזמן שהיו רעפארמער ודאי ליכא למיחש...".

וציין גם לשו"ת 'זקן אהרן' (ח"א סי' סה), שנשאל ה"אם בחור אורתודוכסי מותר לישא אשה מן בנות הריפורמיים הקיצונים, ואף כי הבת מתנהגת עתה כשורה... כי לא טובה השמועה אשרא מעבירים על אמה שפרוצה וחשודה היתה לזנות תחת אישה, ושמא באה הבת מטפה פסולה שזינתה עם אחר', ופסק 'דשאלה זו א"צ לפנים ומצד ההלכה אין בזה חשש איסור', ראה שם באריכות נפלאה (אלא שבסוף דבריו הוא כותב: "מיהו כל זה מצד ההלכה אבל שומר נפשו ודאי דראוי להתרחק מהם בכל האפשר, דבני הנדה הם..."), וראה בקשר לזה מה שכתבתי לקמן בסוף הסימן).

בכל הנ"ל לא מצינו באף אחד מהפוסקים שלהלכה ולמעשה החיל על המתחדשים איסור חיתון כמו בקראים, וגם דברי הגר"ש איגר מתפרשים רק כתקנה שרצה לתקן, והרבנים לא נצטרפו אליו. יעויין עוד שו"ת רשב"ן (אה"ע סי' לג): "בני היראים לוקחים את בנותיהם לנשים, ובנותינו לוקחים את בניהם לאנשים", ראה עוד שם (או"ח סי' קו).

ובענין זה מצאתי בשו"ת 'תשובות והנהגות' להגר"מ שטרנבוך (ח"א סי' תקפב) שכותב: "ויש מגדולי אונגריין שגזרו על הריפורמיים להיות דינם ככותים ולא מלו בניהם אפילו בחול...". ועד"ז בקשר למילת בן ראביי ריפורמי בשבת כותב עוד פעם (שם סי' תקפו): "...ובדרך זה שלא מלין אותם ידעו שהתרחקו מישראל כשמטמעים בעכו"ם, ונהגו כן באונגריין בהוראת גדולי עולם זצ"ל!", אמנם לא מצאתי שום בסיס וסמוכין להנהגה כזו בין רבני הונגריה, לא מפייהם ולא מפי כתבם, ושרא ליה מאריה.

צדדי היתר הנישואין לבני הרפורמים

ומצאתי בשו"ת 'משנה הלכות' (ח"ז סי' יד) שגם הוא יצא לדון בארוכה בענין "אי יש חשש ממזרות כבעלי תשובה שחוזרים בתשובה", וכותב: "...משום חשש ממזרות לפענ"ד אין לחוש, דהגם שהרבה מהם מגרשים נשותיהם בערכאות של עכו"ם בעונ"ה וחזרו ונשאו על סמך אותו הכתב של ערכאות... ונמצאו בניהם ממזרים ר"ל, והגם דאזלינן בתר רובא ורוב מהם לא גירשו נשותיהם, מ"מ מיעוט המצוי הוא ביניהם וכ"ש בזמנינו... דמדרבנן מיהו אסור אפילו ספק ממזר... ומיהו נראה דקלקלתם הוא תקנתם, דכבר כתבתי במקום אחר דאין לחשוש לזה, משום דכמו דהגירושין אינם גירושין כן הקידושין שלהם אינם קידושין, וממילא לא הוי אשת איש בכלל אצלו...

הגם כי פלפלו רבותינו הצדיקים

איסור חיתון לפני שהתחילו לשמור כל המצות

ואחרי כל הנ"ל נחזור עכשיו לדון בדברי המהר"ם שיק (בשו"ת או"ח סי' שה) בקטע שנעתק לעיל רק בקיצור:

...וא"כ כיון שכגוים גמורים הם בנותיהם ובניהם אסורים לנו, והם בכלל יסיר את בנך. ואע"ג שנראה מדברי הר"ן בחידושו לחולין דף ד ע"ב גבי מומר לע"ז שאין בתו אסורה, אפשר דס"ל דלאו דלא תתחתן הוא דוקא בשבע אומות, אבל אנן דקי"ל כהרמב"ם [הל' איסורי ביאה פ"ב ה"א] ובאהע"ז סי' ט"ז [ס"א] דבכל אומות נאסר מדכתיב פן יסיר וכו', וכבר הארכתי בתשובה דנראה דגם לאינך פוסקים אסורה בתו שלהם, ואם כן גם במומר יש לאסור... כך הדין פשוט דבנותיהם של מומרים אסורים, וככה כמו כן דינם של אלו האפיקורסים... לאחר שהרחיקום והקראים מדת תורתנו כבר פסק בתשובת רב"צ אשכנזי סי' ג' שבנותיהם אסורים ואפילו לאחר שחזרו וקבלו דת ישראל יש לחוש לממזרות כמבואר באהע"ז סוס"י ד' וכ"ש באפיקורסים האלו שיצאו מכלל הדת וקבצו ואספו להם כת בפ"ע, ובגובה לבם דברו ג"כ בעניני חליצה וגיטין לשנות ולהמיר טוב ברע, א"כ זרעם ספק ממזרים, ואין לנו להתערב עמהם אפי' אם יחזרו בהם ויקבלו את דת האמת.

והנה מה שהביא ראיה מתשובת רב"צ אשכנזי הכוונה לתשובת הרדב"ז (ח"ב סי' תשצו), שנדפסה בדפוס הראשון (ויניציאה שנה"ה) של שו"ת רבי בצלאל סי' ג (בכותרת: "תשובת מרנא ורבנא כמהר"ר דוד בן אבי זמרא ז"ל"). בתשובה זו כותב הרדב"ז בארוכה דהקראים נחשבים בכל התנהגותם כמזידים להכעיס, ועל כן פסולים הם לעדות. אך מכיון שכן, אין קידושיהן תופסים, ומשום זה אין בהם חשש ממזרות, אף שגיטיהן של הקראים פסולים מן התורה, ומותרים הם לבא בקהל.

המהר"ם שיק מביא את דברי הרדב"ז כראיה לדבריו – לא על מה שכותב בהמשך דבריו דיש חשש ממזרות אצל הניאולוגים והרפורמים (דהרי אדרבה מסתבר דלשיטת הרדב"ז מאותו טעם שאין חשש ממזרות אצל הקראים הוא הדין והוא הטעם דאין גם חשש ממזרות אצל הניאולוגים), כי אם – למה שכתב דאסור להתחתן עם האפיקורסים "והם בכלל יסיר את בנך", ומזה אכן יש ראיה מדברי הרדב"ז, שבתחילת דבריו כותב שם דלפועל אסור להתחתן עם הקראים, וכך כתב בדחיית דברי הר"ן חקאן: "...ואני תמהתי איך עלה על דעת חכם לסמוך באיסור כרת על מי שאינו מאמין בו. הרי שטבלה ואח"כ מצאה דבר החוצץ בטבילה, לא תקפיד לה, כיון שאינה חוששת לעיקר הטבילה, ולא תחזור ותטבול... שאומרים שרחיצה האמורה בתורה לאו טבילה היא אלא רחיצה בעלמא... אסור להתחתן בהם מן התורה, כי מי שכופר בתורה שבעל פה חייב מיתה בידי אדם, איך יהיה מותר לקחת את מי שמחוייבת מיתה... עלה בידנו כי בין לפי שיטתי בין לפי שיטתו אסור לקחת אשה מהם..."

אמנם כיון שלפי הרדב"ז אין איסור החיתון מחשש ממזרות, אלא כיון שאינם חוששים לדברי חכמים, א"כ פשוט שבאם חזרו לשמור על דברי חכמות מותר להתחתן עמם. וכך גם הובאו דברי הרדב"ז בקיצור בשו"ת 'נודע ביהודה' (מהדו"ק אה"ע סי' ה): "אטו מותר להתחתן בקראים בעודם מחזיקים במנהגם הגרוע, הלא האיסור מבואר בתשובת ר"ב אשכנזי סימן ג' שאף בלא חשש ממזרות אסור לידבק בהם". ואכן כך גם מדויקים הם דברי המהר"ם שיק, שרק בסוף דבריו כשבא לחדש ולהטיל על הניאולוגים את החשש ש"זרעם ספק ממזרים" יכול הוא על יסוד זה לאסור החיתון עם הניאולוגים "אפי' אם יחזרו בהם ויקבלו את דת האמת", אבל לפי כל הנימוקים שבתחילת דבריו ברור שהאיסור

בין הגויים לגמרי ודאי הם בכלל הגזירה ההיא ובנותיהם אסורים וכ"ש המומרת עצמה. ומדברי הר"ן קשה על התפארת למשה הנ"ל, ולפי דברי הר"ן נראה מבואר דבת מחלל שבת בפרהסיא גם הם בכלל גזירת בנותיהן היא, כיון דדינו כמומר לכל התורה כולה. ותימה על העולם שאינם נוהרים בזה".

והנה זה לשון הר"ן שם: "יש לומר שאין סתם יינם אסור משום חשש שמא נתנסך... אלא משום בנותיהן הוא שנאסר, הילכך אי מומר לע"א הוא מומר לכל התורה כולה כיון דככותי גמור הוא בכלל גזרתן הוא אע"פ שאין בבנותיו איסור חתנות מן התורה, אבל אי לא הווי מומר לכל התורה כולה שרי יינן" – ונראה דבתשובות שבאו"ח (סי' רפא, שה) ס"ל דמש"כ הר"ן "אע"פ שאין בבנותיו איסור חתנות מן התורה" אין כוונתו לדייק דמדרבנן יש איסור, אלא דר"ל שלמרות דאין איסור חתנות כלל, מ"מ "בכלל גזרתן הוא" המומר וסתם יינן אסור, ואילו בתשובה שבאה"ע (סי' יד) דייק מלשון הר"ן דרק מה"ת אין איסור חתנות, אבל מדרבנן יש איסור חתנות ועל כן אסרו גם סתם יינן.

על מה סמכו לסדר קידושין למומרים

ובשו"ת 'לבושי מרדכי' (אה"ע סי' יח) הביא מה ש"תמה במהר"מ שיק דאין העולם נזהר לחוש לדעת חדושי הר"ן הנ"ל, וחדוש שלא הביא דברי חתם סופר, דבשו"ת 'חתם סופר' (יו"ד סי' קכ) כתב אודות מחלל שבת: "מה שעושה יי"נ אינינו משום חתנות כי מותר להתחתן בבנותיו, ולא משום לתא דע"ז, אלא משום קנסא עשאוהו כגוי עע"ז, וע"כ אין להחמיר כ"כ". ועוד כתב ה'חתם סופר' (ח"ו סי' פג) יותר מזה דאפילו בת מומר לע"ז מותרת כל זמן שלא נטמע בין הנכרים, כי הוא מחלק בין "מומרים שבזמנינו שמתמעע" בין הגויים" לבין "מי שהוא בין ישראל ונוהג כמנהגייהם רק מומר לע"ז או לחלל שבת", וכך כתב: "ולענין בנותיהם נמי יש לחלק,

להתחתן עמם אינו אלא כשהם עדיין "בכלל יסיר את בנך" ולא חזרו לשמור את המצות וההלכה.

האם אסרו כמומר את בנותיהם, יינן, פתן ושמנן

והנה בעוד שבתשובה דלעיל סבר המהר"ם שיק דמדברי הר"ן בחולין משמע דמומר לע"ז אין בתו אסורה, הרי בתשובה מב' וישב תרל"ו (שו"ת או"ח סי' רפא) סבירא ליה דעכ"פ גזרו על יינם, פתן ושמנן, וכך כתב: "נראה לי דאצל מומר לחלל שבת בפרהסיא י"ל דגם פתן ושמנן אסור. ובאמת בפתחי תשובה ביו"ד סי' קי"ב [סק"א, וסי' קיג סק"א] מביא בשם ס' תפארת למשה לענין בישולי עכו"ם דאיכא למימר דגבי מומר שרי, דהטעם דפתן ושמנן הוא משום בנותיהן, ובבת מומר קי"ל דלא גזרו כדמוכח בנדה דף ל"ג לענין צדוקי, א"כ איכא למימר דבישולי מומר ג"כ מותר. ולי הדבר צ"ע דהרי מבואר בחולין דף ד' ע"ב גבי אחאב ויהושפט, דפריך דלמא מיכל לא אכיל שתוי הוי שתי ועדיין לא גזרו על סתם יינם, וכ' שם הר"ן בחידושו דמבואר מזה דאע"ג דבמומר לע"ז לא גזרו על בנותיו, מ"מ כיון דגוי הוא הוא בכלל הגזירה דסתם יינם, ומסתמא גם הוא בגזירת פתן ושמנן...".

ואילו בתשובה מעש"ק אמור תרל"ו (שו"ת אה"ע סי' יד) ס"ל דמדברי הר"ן משמע דגזרו גם על בנותיהן: "...ועיינן בפ"ת ביו"ד סי' קיב סק"א בשם ס' תפארת למשה דבת המומרת מותר. ובחדושי הר"ן על חולין דף ד' ע"ב כ' דמומר לע"ז [אין] הוי מומר לכל התורה כולה אע"ג דאין בתו אסורה מה"ת מ"מ בכלל גזירת חתנות היא, והיינו כמו שאמרו בש"ס ע"ז דף ל"ו דגזרו על בנותיהן משום נשג"ז והזיין היינו איסור זונה, וא"כ מבואר דמומרת היא בכלל איסור זונה ואסורה לכל הפחות מדרבנן לכהן. והיינו במומר רק לע"ז, ומכ"ש הנך מומרים דהאידינא דנטמ[עו]

פד) ובתשובה אליו בשו"ת 'שארית ישראל' (אה"ע סי' ז).

האיסור דבנותיהן רק באם הבת אינה מתנהגת בדרך היהדות

בנוסף למה שכבר הועתק לעיל ישנה עוד אריכות גדולה באחרונים בדין איסור חיתון עם ניאולוגים ורפורמים, ואציין בזה עוד כמה ציונים.

הגאון מהר"י אסאד בשו"ת 'יהודה יעלה' (יו"ד סי' לא) דעתו ג"כ דבנות המומרים אסורות, "כדמשמע נמי מלשון חי' הר"ן". אמנם העיר בזה הגרש"א מיללער הי"ד מלאבאווא בשו"ת 'מקדשי השם' (ח"ב סי' מו) [ונדפס עכשיו בספרו שו"ת 'אבני אש' סי' ו] ש"לפי זה יסתרו דברי הגאון זה את זה, דבתשובה זו [חיו"ד סוף] סי' נ' מבואר דלא שייך גזירה דחיתון". ובהערות 'דבר צבי' שם (אות יג) מנסה ליישב את הסתירה.

והגאון מלאדאני ב'דברי יוסף' (ח"ג סי' תשצ – יו"ד סי' קיג אות ד) הוסיף לומר דכן הוא לפי פשוטו של מקרא: "ובקרא דחיתון כתיב כי יסיר את בנך מאחרי ואין מקרא יוצא מידי פשוטו¹⁴, שלא ליתן ישראל בנו למומרת ובתו למומר, דיסיר בנך מאחרי ה'". וראה עוד בארוכה בשו"ת 'קריית חנה דוד' (ח"ב אה"ע סי' ב).

ובשו"ת מהר"י אשכנזי (יו"ד סי' טז) כותב לגבי מחלל שבת: "דעיקר איסור יינם משום בנותיהם [כמבואר בשבת יז, ב]... ולא שייך זה בישראל המחלל שבתות". ובשו"ת 'מנחת אלעזר' ח"א (סוף סי' עד) חולק עליו. גם בשו"ת מהרש"ג (ח"ב סוף סי' מט) פשיט ליה להיתר: "דבנותיו של מומר משמע דאינם אסורים משום בנותיהם, כיון דמ"מ

מומר שנטמע בין הנכרים הרי הוא כנכרי ממש אבל אם הוא ישראל ועע"ז אפשר בניו לא ילכו אחריו...". וסיים ב'לבושי מרדכי': "עד שהוא שואל¹³ לענין חליצה מטעם וסברת הגאונים, נשאל האיך מסדרים קדושין בין חתן וכלה שא' מן הצדדים (ש) מחללים שבת, ופוק חזי". [ראה עוד ב'ליקוטי הערות' לשו"ת 'חתם סופר' (יו"ד שם) שציין והעתיק למה שפלפלו האחרונים בדברי ה'חתם סופר' והמסתעף, ושם בסוף דבריו גם מכריח דכוונת הר"ן בחולין כפי ההבנה הראשונה הנ"ל, דאין כלל איסור חתנות, ומ"מ נאסר סתם יינם. וכ"כ בשו"ת 'ציץ אליעזר' (ח"ט סי' מא אות פ.)].

ב'שלחן העזר' (ח"א סי' א ס"ח סק"ה) העתיק את דברי ה'לבושי מרדכי', והוסיף להעיר בזה, אמנם מסיים שכל זה אינו אלא "על צד הדחק, אכן בודאי מי שיראת ד' נוגע קצת בלבו ירחק מהם, ובמקום הכרח ואונס יעשה שאלת חכם ועפ"י הוראת גדולי הדור כמבואר באחרונים בזה" (ושוב הביא המבואר בשו"ת 'פאת השדה' הנ"ל דיש להם חשש ממזרות).

אמנם לפועל הרי העיד המהר"ם שיק ש"העולם (ש)אינם נזהרים בזה", ה'לבושי מרדכי' גם כתב ע"ז: "פוק חזי", וגם בשו"ת 'מנחת יצחק' (ח"א סי' י אות ג) כתב ע"ד הנ"ל: "קשה האיך מצינו ידינו ורגלנו בסידור קידושין להרבה מחללי שבתות דיש לחוש לחומרא לדעות הנ"ל... וע"כ צ"ל דסמכינן בזה על החתם סופר... ובוה יש לומר דכן עמא דבר לענין מומר עצמו", והביא בזה עוד מדברי ה'חתם סופר' בכמה מקומות (שו"ת אה"ע סי' עג, ח"ו סי' נו). וראה עוד מש"כ הגר"י וועלץ בשו"ת 'דברי ישראל' (ח"ג סי'

13 דברי ה'לבושי מרדכי' מתייחסים לנדפס בכתב-עת 'תל תלפיות' (שנת תרנ"ה סי' עא – עמ' 120-122). ותשובת ה'לבושי מרדכי' נדפסה שם עמ' 126-127. וראה שם עוד עד סוף סי' עו – עמ' 128, והמשכו בעמ' 130-131.
14 להעיר מבבא מציעא (קטו, א): ר' יהודה לא דריש טעמא דקרא ושאני הכא דמפרש קרא. וראה גם אורות הקרא ד"כי יסיר" ביבמות (כג, סע"א), דגם לפי רבי שמעון דדריש טעמא דקרא הרי זה רק בא לרבות כל המסירין, כלומר כל הגוים.

ודבריו תמוהים ביותר, שבלשון מדברת גדולות ומסברא בעלמא הוא דוחה את דברי גדולי הפוסקים. ומה שמכריח מזה שאין לאסור אפיית ישראל כשר שיש לו בת מומרת, אינו מובן כלל, שהרי הגזירה "משום בנותיהן" לא המציאו "כמה ספרים", שהרי כבר בגמרא שבת (יז, ב) נאמר שגזרו על יינן משום בנותיהן, וכן דעת כמה ראשונים דטעם האיסור של בשולי גוים הוא משום חתנות (ראה רש"י ע"ז לה, ב ד"ה והשלקות, שם לו, ב תוד"ה והשלקות, רמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"ז ה"ט ועוד), וגם כאן אפשר לשאול מה דינו של גוי שאין לו ילדים או שהילדים שלו התגיירו, וכי בשביל זה בטלה הגזירה – דבר כזה לא שמענו מעולם. וכפי שפסק הרמ"א (י"ד סי' קיב ס"א): "אפילו במקום דליכא משום חתנות אסור", "דלא פלוג רבנן" (ט"ז סק"א), "שאם אין לזה יש לזה" (ש"ך סק"ד), ומקורו משו"ת הרשב"א (ח"א סי' רמח; וראה 'תורת הבית הארוך' בית ג שער ז בסופו). ועד"ז י"ל לפי דעת הנך פוסקים דס"ל דגזירת יינם ובשולי הגוים חל גם על ישראל מומר כיון דכעכו"ם הוא, והרי גם אצלם שייך גזירה דחתנות דמסתמא בתו מומרת כמוהו, וגם כאן לא פלוג בין ישראל מומר שיש לו בת או שאין לו בת או שבתו מתנהגת בדרך התורה. ומה שלא נאסר ישראל כשר שבתו מומרת, שהרי רק על העכו"ם ועל הדומה לעכו"ם גזרו חכמים ולא על ישראל הכשר (ואף לא על הממזר שאסור לבא בקהל, ראה עוד 'דרכי תשובה' סי' קיב סק"ז).

תבנא לדינא

* נחלקו הפוסקים האם בנות המומרים שלא קיבלו עליהן עול המצות אסורות מדינא או לא. למעשה העיד המהר"ם שיק "על העולם שאינם נזהרים בזה". וכן גם העידו הפוסקים שנהגו לסדר קידושין לבני זוג שאינם שומרי מצות. וראה עוד שו"ת 'משיב דבר' (ח"ב סי' לב) ו'אגרות משה' (אה"ע ח"ד סי' פז אות א).

מזרע ישראל הם", ראה גם שו"ת 'אזני יהושע' (סי' ד עמ' 52).

ובדבר השאלה האם ישנו דין ביטול עכו"ם לגבי מומר ראה עוד 'דרכי תשובה' (סי' קיב סק"ה, סי' קיג סקט"ו), שו"ת 'ציץ אליעזר' (ח"ט סי' מא) והנסמן בפרטיות בשו"ת 'ביע אומר' (י"ד ח"ה סי' י). ועל דבר השאלה האם מחלל שבת מנסך את יינו ראה עוד הנסמן בארוכה בשו"ת 'ביע אומר' (י"ד ח"א סי' יא), ואכמ"ל כי כבר נתארכו הדברים מאד.

ולסיום כדאי להעתיק מש"כ בשו"ת 'אבני נזר' (י"ד סי' צב אות ב), שגם הוא חולק על ה'תפארת למשה' שס"ל דפת מומרים מותר כיון דלא שייך בהו גזירת בנותיהם, וכתב: "ומ"ש בספר הנ"ל שמותר לישא בת מומר. אומר אני כן הדברים. אך זה דוקא כשבתו מתנהגת בדת יהודית אבל אם היא מומרת כמוהו אסורה כמו נכרית ממש...", הרי מפורש דכל הדין האם בנות המומרים אסורות זה דוקא כשלא קיבלו עליהן את עול המצות. ולעיל כתבנו דגם פשטות דברי המהר"ם שיק מורים דאילולא חשש ממזרות ודאי דאין שום איסור לישא בת מומרים המתנהגת בדרכי התורה והמצוה.

ותמיהא קחזינא במה שכתב הרב ישראל בעלסקי (במאמרו שנדפס בספר 'שלחן מלכים' להרב בנימין משה בר שלום, ח"ב עמ' א'קצד): "ומה שפלפלו כמה ספרים אי שייך איסור חתנות אצל בת מומר, טעו בזה טעות גדולה, כי ברור שהכל תלוי באשה לבדה ולא באביה, ואם היא מומרת בודאי שהיא אסורה כי היא תכשיל אותו בכל דבר אסור, ואם היא שומרת דת מה איכפת באביה. ומעולם לא החמירו בשום ספר לאסור בעלת תשובה מטעם איסור חתנות ע"י אביה המומר. וגם ליכא למיגזר אפיית מומר משום שמא יבא לישא בתו שהיא מן הסתם מומרת כמותו, דאם כן מגזר על אפיית ישראל כשר שיש לו מומרת, ע"י היטב בכל זה".

ביותר וביותר הענין דרחיצה בנהרות ובימים, ולא רק בימות הקיץ, אלא לעתים תכופות גם בימות החורף, נוסף על הרחיצה מקום אסיפת מים רבים יותר מארבעים סאה פי כמה ובפרט שגם אמת המים מהנהר, לפעמים קרובות, מעורבת בהם או מי מעיין". כמה מהסברות הנ"ל הובאו גם בשו"ת 'אגרות משה' (אה"ע ח"ד סי' יד). וראה עוד שו"ת 'זקן אהרן' הנ"ל (ח"א סוף סי' סה). והרבו לדון בענין זה פוסקי דורינו, ראה 'קהלות יעקב' (יבמות סי' מט), 'שו"ת 'משנה הלכות' (ח"ז סי' ריא-ריג), 'שבט הלוי' (ח"ג סוף סי' קעג, ח"ד סי' קסב, ח"ו סי' קכט אות כב), 'מנחת יצחק' (ח"ז סי' קכז), 'תשובות והנהגות' (ח"א סי' תשלב-תשלג, ח"ב סי' תרכז), 'ישיב יצחק' (ח"א סי' כט), ואכמ"ל.

ויהי רצון שנוכח ללמוד וללמד ולהחזיר בנים תועים לשלחן אביהם שבשמים, עדי נזכה ליעוד הנבואי על ימות המשיח (עמוס ח, יא): הנה ימים באים נאם ה' אלוקים, והשלחתי רעב בארץ, לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמוע את דברי ה'. ובמדרש בראשית רבה (כה, ג) מבואר עשרה שני רעבון באו לעולם וכו', ואחד לעת"ל שנאמר לא רעב ללחם וכו', ואז כולם ידעו אותי מקטנם ועד גדולם (ירמיה לא, לג).

ח"י חשון תשס"ט, בודאפעסט

הוספה בין הגה"ה להדפסה: לעיל אות [ב] כתבתי שודאי היו עוד חליפת מכתבים לפני תשובת המהר"ם שיק מד' ניסן תרל"ב. שוב מצאתי בשו"ת 'מחנה חיים' (ח"ג י"ד סי' ל) תשובה ארוכה שנדפסה בעילום שם, ומהתוכן נראה ברור שזהו התשובה עליו עונה המהר"ם שיק כאן. שם בד"ה הדר"ג מעתיק ה'מחנה חיים' קטע ארוך יחסית ממכתבו הקודם של המהר"ם שיק אליו.

* אמנם בנוגע לפועל הזהירו הפוסקים שלא להתחתן עם בנות המומרים הללו שהרי לא תטבול לנדתה ועוד תכשיל את בעלה בהרבה איסורים חמורים אחרים, ודבר זה מבואר ברדב"ז וב'נדע ביהודה' ומובא בהרבה פוסקים (וראה עוד מש"כ בזה ב'אור ישראל' שם גליון נה עמ' עג-עד). וכ"ק אדמו"ר זי"ע מליובאוויטש ('אגרות קודש' חלק כז עמ' תקטז, 'מורה לדור נבוך' ח"א עמ' 222-223) שלל נישואין עם איש שאינו שומר תומ"צ, גם באם מבטיח שאחרי הנישואין יתחיל להתנהג ע"פ השו"ע, ראה שם.

* נתברר לעיל שהיו כמה מגדולי ישראל שרצו להרחיק את המומרים מכלל ישראל, ולהכריז עליהם שהם פסולים לבא בקהל מחשש ממזרות, ו"אפילו אם יחזרו בהם ויקבלו את דת האמת" עדיין יהיה אסור להתחתן עמהם. אמנם תקנה זו לא נתקנה בפועל, כי הרבה מהפוסקים התנגדו לתקנה זו. וכיון שתקנה זו מעולם לא נתקנה על כן ודאי שאלו מבני ובנות הניאולוגים והרפורמים שחזרו לדת ישראל ושומרים תומ"צ מותרים הם לבא בקהל באם לא נקרא ערעור על המשפחה (כי אז לא ישא ממנה עד שיבדוק עליה ארבע אמהות שהן שמונה וכמבואר בשו"ע).

* ובענין החיתון עם ילדי מומר שמתנהגים בדרך התורה יש להעתיק מש"כ כ"ק אדמו"ר זי"ע מליובאוויטש ('אגרות קודש' חלק יח עמ' תנב): "אין לדחות ח"ו כו"כ מבני ובנות ישראל משידוכין למשפחות יראי ה' וחרדים לדברו, אפילו באם היתה ידיעה ברורה שלא נזהרים בטהרת מקוה בפרסום, ועאכו"כ במקום שאין כאן אלא השערה, וק"ל". ויסוד דבריו הוא: "התבוננתי בדין הברור לכל הדיעות, אשר טבילת נדה אין צריכה כוונה כלל, והרי דוקא בארצוה"ב נפוץ